

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Nyelvi adatok a madéfalvi veszedelem után megszervezett Bűnfenyítő Bizottság tanúkihallgatási jegyzőkönyvéből

2. rész*

Igei jelezés

A keleti nyelvjárásokban a *-t* jeles múlt idő, az *-ál/-é* jeles múlt idő (vagy elbeszélő múlt) és az összetett múlt idejű igealakok (*kérnek/kértek volt, kérnek/kértek vala*) is előfordulnak (HEGEDŰS 2001: 357; a bukovinai székelyekre vonatkozóan lásd: PÁL 2020: 95–101).

A *-t* jeles múlt idő alábbi példáiban a múlt idő jele kötőhangzóval kapcsolódik az ige-tőhöz: *mondotta* (71), *mondották* (85), *beszéllett* (71), *elszaladott* (77), *szaladott* (144), *maradott* (79), *kezdette* (78, 82), *elmaradott* (152), *ragadott* (211).

Az *-a/-e, -ál/-é* jeles múlt időre példák: *jöve* (72), *mondá* (73, 218), *mondák* nekem (178), *hálánk* Szépvízen (178), *elolvasá* (175), *felelék* (127), *felele* (179), *csala meg* (201), *csalának el* (213), *ugatának* (219).

Összetett múlt idejű alakok: *nem jól értették volt* (72), *fel nem vették volt* a fegyvert (73), *letették volt* (73), már *elmentek volt* (74), tüzet *csinált volt* magának (74), nagyon *felbízották volt* (167), már tölem *elvitték volt* (132), *felhozták volt* a hírt (179), *megegyezett volt* véle (181), *letették volt* a fegyvert (182), csépelni *mentem volt* (96), delnei páterhez *járt volt* (101), *Azt kérdezi vala* tölem (89), *azt írja vala* nekem (95), *mondja vala* (136), *kérdez vala* (179), *ül vala* (258).

Névszóragozás

Az úgynevezett családi helyhatározóragok közül a *-nitt* fordul elő a szövegben. Egyszer a bizottság tagja által feltett kérdésben: *Kinitt* gyűlt össze a falu (83), majd egy feleletben: a háromszékieknek a nagyjai szépvízi procurator [ügyvéd] *Boros Istvánnitt* és *Miklós Györgynitt* voltak szállva (112). (A bukovinai székelyekre vonatkozóan lásd: PÁL 2020: 102.)

6.7. A szófajok kategóriájába tartozó jelenségek

Igekötő-használat

A *meg* igekötő sajátos használatát mutatják az alábbi példák, és a bukovinai székelyektől gyűjtött adatok között sem ritka a mai köznyelvtől eltérő igekötő-megjelenés (lásd erről: PÁL 2020: 114–120): *megkevesedik* (190), *megpanaszoltuk* (193), *hazafelé meg is indultunk* (198), *megindulván* az uton (199), *megbizonyíthatom* (204, 237), *meg is tudom bizonyítani* (234, 246, 239), *megolvasván* (154), *hidd meg* (183), *gondolkozzanak meg* (241), *megutasítja* (238), *megvállik* [’majd elvállik’] (238), *megzúdulódtak* (224). A *megcsalt* ige az alábbi szövegrészletben ’becsapott’ jelentésben szerepel: Mert Buccow *megcsalt* bennünket (227). A *meggyőzhetne* ige jelentése ’legyőzhetne’ az alábbi példák-

* Az első részt lásd MNy. 2024: 245–255.

ban: Én öreg s erőtelen ember lévén, kit egy gyermek is *meggyőzhetne*, semmit sem cselekedhettem (219). A *meggyőz* egyik jelentése az MMTnySz. szerint is 'legyőz' (2016: 93).

A mai köznyelvtől eltérő használatú a *fel* és az *el* igekötő az alábbi szavakban: *felgondolni* (91), Alcsíkba már *eljárta* a falukat mind (260). A *feltámad* ige az alábbi példákban a *fellázad* vagy *rátámad* jelentésben szerepel: Megismérem, hogy őfelsége parancsolatját általhágtuk, de ezt nem cselekedtük avégre, hogy őfelsége ellen *feltámadjunk* (75), arról soha egy szó sem volt köztünk, hogy mű *feltámodjunk* őfelsége vagy a királyi commissió ellen, vagy valakit bántsuk (76).

6.8. Mondattani jelenségek

Időhatározás

A Bűnfenyítő Bizottság jegyzőkönyvében a vádlottak több helyen is említik, hogy az adott esemény mikor történt. Az adatok szerint az előállított székelyek a vallomásaikban például mezőgazdasági munkák idejéhez vagy ünnepekhez is viszonyítottak:

Anno 1763 Szent-György-nap előtt egy holnappal (73), Aprószentek-napján hajnalban (73), karácson előtt való hétben (73), Szent János-napján (73), Vízkereszt-napkor (89), az elmúlt esztendőben, Szent Mihály-nap előtt (89), Szent György-naptól fogva Pünkösztig (90), Anno 1763, a Bőjtbe (95), csépelni mentem volt Szent Márton-napkor (96), most télben esztendeje volt (119), most a bőjten esztendeje múlt (123), az utolsó húsvéti innepnapon (123), Harmadik karácson napján (129), Májusnak a fogytán esztendeje lészen (141), Szent György-nap után (a vetésnek idején) voltunk (143), Anno 1762/3 télben, egy éjtzakán, későn, mikor már egy álmat kialuttunk volt (147), vecsernye tájban (153), Aratásnak kezdetin (160), azon éjtzaka, viratta előtt valami két órával (163), Az elmúlt esztendőben a fársáng fogytán tettem le a fegyvert (184), az elmúlt esztendőbe, aratás tájban (196), Anno 1762, decembernek a kezdetin (198), Az elmúlt esztendőbe, nyárban (203), Anno 1763, aratáskor, midőn még Szépvízen az esperest úr malmában laktam (210), az elmúlt esztendőben, kendernövésbe lévén (220), a mérték tájba (226, a *mértékről* lásd: 119, 202), mindszentek napján (230), Az kuruc-világban (229), az elmúlt esztendőben, ősz tájban (229).

Az évszakokra az alábbi módon hivatkoznak: *nyárban* (203, 229), *nyárba* (204, 252), *nyáron* (159), *télben* (119), *tavaszkor* (159), *ősszel* (240). A Székely szójegyzék példája az al-dunai székelyekre vonatkozóan: *őszönn* (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 64). Az MMTnySz.-ban mind a négy évszakra találunk adatokat: például *télbe*, *télkor*, *télen*, *tavasszal*, *tavaszonn*, *őszön*, *őszönn*, *nyárba*, *nyárann*, *nyáron* (2017: 397, 392, 222, 188). Lásd erre vonatkozóan a CsángA. térképlapjait is: 537, 555, 556.

A *jó reggel* szerepel ezekben a példákban: Másnap reggel, *jó reggel*, Szent Antal napján (218), mert ökegyelme szeredán *jó reggel* elment volt Somlyóra (219). A *jó reggel* példát a moldvai magyarok nyelvéből is lejegyezték, az MMTnySz.-ban 'jókor' és 'kora reggel' jelentésben (2017: 294), és megtalálható a CsángA. 561. térképlapján is.

Helyhatározás

A hol? kérdésre felelnek az alábbi példák: akkor én *Maros-Vásárhelyt voltam* (123), Mikor a nép *az erdőn volt* (124), monda nékem (...) Kováts József uram a faluban, a *korcsmán* (228), Sokszor mondotta nékem Kováts József uram azokat a szókat (...) *hol a mezőbe*, hol mikor a templomba mentünk (236). A *Maros-Vásárhely* (123) és a *másutt* (252) példák *-t*, *-tt* helyhatározóragjáról lásd: MÁRTON 1972: 186.

A hová? kérdésre felel: az *erdőre* kimenni (94, 122, 150, 152, 157, 174), visszamenünk az *erdőre* (111), A delnei páter, mert avégre járt szüntelen lóháton a *falukra* (118, 123), [Kihez s hová mentenek Demeter Jánossal?]: Udvarhelyre a *városra* (151), feljött a néphez az *erdőre* egy írással (101), ki azalatt a delnei *páterhez járt volt* (101), én elsőb-ben nem akartam kimenni, mert a feleségem *Magyarországra volt* (183), ők *Felcsikra egy jó emberhez jártak* (163), én *Udvarhelyszékre voltam* nemrég (89), amíg én *Maros-Vásárhelyre jártam* (123), fegyveresen az erdőkre jártanak (229). A bukovinai székelyek nyelvében az ide tartozó kérdésre is van példa: *hova járatok keresztfiám?* Más példákra lásd: PÁL 2020: 135.

A honnan? kérdésre felel: az *erdőről* (88, 94, 101, 123, 167, 176): menjünk le az *erdőről* és házainkhoz visszazálljunk (178).

A helyhatározó szerepét névutós névszó is betöltheti a magyar nyelvben, ilyen névutó a *között, közül, közé* (PÁL 2020: 135). A jegyzőkönyv szövegében az alábbi példákat találtam.

Között: a nép között (74, 130, 132, 146, 178, 189), például: De olyan, mint én, harminc is volt az egész *nép között* (130), Arra pedig nem emlékezem, kitől hallottam, mert a *nép között* hallottam (132), Voltanak olyan emberek a *nép között* (146), láttam, hogy alá s fel futkosódott az erdőn a *nép között* (189).

Közé: Visszajövén a *nép közé*, monda (87), az erdőre a *nép közé* menvén (124).

Közül: Azt sokan a *nép közül* olvasták (124), Erre némelyek a *nép közül* az mondák (152), Ki adta légyen pedig bé a *nép közül* önagyságának, arra nem emlékezem (268).

Egyéb határozók

A határozót az *erősen* határozószóval fejezik ki az alábbi mondatokban: Emlékezem arra, hogy a Csíkszereda vári exemenemben [vizsgálat] sokat mondtam Bors Lázár uram és magam ellen is, mert *erősen* megverték, úgy hogy három hétig feküdtem (193). Azalatt csatószegei Kováts József is, aki *erősen* részeg volt, béjött a házba (196). A congregációban [székgyűlésben] jelenlévő közemberek (...) *erősen* megzúdulódtak (224). Az MMTnySz. adatai között az *erősen* és az *erőst* határozószó is szerepel, mindkettő jelentése 'nagyon' (2016: 226). A bukovinai székelyek nyelvjárására vonatkozó adatok között az *erőst* határozószóra találtam példát (PÁL 2020: 133, lásd még: PENAVIN–MATIJEVICS 1978: 35; 1980: 22). – Az *igen* határozószóként szerepel az alábbi példákban: *igen* örvendtettem (190). Az *igén* határozószó a Székely szójegyzékben és az MMTnySz.-ban is megtalálható 'nagyon' jelentésben (PENAVIN–MATIJEVICS 1980: 37, MMTnySz. 2016: 379).

Kötőszóhasználat

Az *s* kötőszó használatát mutatják az alábbi példák: De ő az ablakon kiugrodván Madéfálvára szaladott; s ottan mindjárt lárma lett belőle, hogy e limitrophusok [határőrök] már jönnek s fogdossák az embereket. (...) Rákoss s Vacsárcsi újokban lévén, odajöttek (144). De végtére mégiscsak réávette a pap, s úgy osztán Balás Ádám uram az asztalra letévén az olvasóját, az embereket őt s hatonként állítván (147). [...] három pap s három barát által a commissionnak küldjük bé s menjünk el Pálfálvára s Delnére (178). Ezek közül egynek enni s innya is adtam, s két garast is (191). (A bukovinai székelyekre vonatkozóan az adatokat lásd: PÁL 2020: 136–137.)

7. Összefoglalás. A dolgozat az 1764-es madéfalvi veszedelem után felállított Bűnfenyítő Bizottság jegyzőkönyvének nyelvével foglalkozik. A magyar jegyzőkönyv nyelvén

minden bizonnyal a leíró, Michael Conrad von Heidendorf nyelvváltozata is nyomott hagyott, de a dolgozatban elsősorban a kihallgatott székelyek nyelvére kerestem példát. Bemutattam a Bünyenyítő Bizottság jegyzőkönyvét, majd a kihallgatások szövegének lejegyzőjét, elsősorban magyar nyelvtudása és a lejegyzés körülményeinek szempontjából, és a nyelvi adatokat a bukovinai székelyek nyelvével összefüggésben. A jegyzőkönyv szövegében helyneveket is megörökítettek, itt találjuk a madéfalvi veszedelem előtti gyülekezés helyszínét is. A nyelvi adatok között frazeologizmusok is vannak, ezek között szerepelnek azok az esküszövegek, amelyeket a határőrség-szervezés ellen tiltakozó székelyek mondtak el, hogy egymást erősítsék és támogassák. A kihallgatott székelyek vallomásaiban megszólításformák is fennmaradtak. A jegyzőkönyv szövegében alaki, jelentésbeli és valódi tájszavak is előfordulnak, ezek egy részét megtalálhatjuk a bukovinai székelyek nyelvét ismertető kiadványokban, de akadnak olyanok is, amelyekre csak a moldvai magyarok nyelvében találtam példát. A nyelvi adatokat hangtani, alaktani és mondattani szempontból is megvizsgáltam, és a bemutatásukhoz példákat gyűjtöttem a bukovinai székely nyelvjárási szövegekből. Mivel a jegyzőkönyvben azt is megörökítették, hogy kitől jegyezték le az adott vallomást, az illető mely faluból származott, ezért a nyelvi adatokat a bukovinai székelyek nyelvén túl az adott település nyelvjáráásával is össze lehet hasonlítani.

Kulcsszók: madéfalvi veszedelem, a Bünyenyítő Bizottság jegyzőkönyve, a jegyzőkönyv magyar nyelvű példánya, nyelvjárási adatok, bukovinai székelyek.

Hivatkozott irodalom

- CsángA. *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* 1–2. Szerk. GÁLFFY MÓZES – MÁRTON GYULA – SZABÓ T. ATTILA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1991.
- ÉKsz.¹ *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF – SZÓKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- FOLBERTH, OTTO – ACKER, UDO WOLFGANG Hrsg. 1978. *Unter fünf Kaisern. Tagebuch von 1786–1856 zur siebenbürgisch-österreichischen Geschichte*. Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, München.
- HEGEDŰS ATTILA 2001. A nyelvjárási alaktani jelenségek. In: MDial. 351–361.
- Heidendorfi Conrad Mihály önéletírásából. In: MAKKAI LÁSZLÓ szerk., *Erdély öröksége: erdélyi emlékirók Erdélyről. VIII., A másik magyar haza 1750–1790*. Franklin Társulat, Budapest, 1941. 99–122. <https://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1078> (2022.01.30.)
- IMREH ISTVÁN 1994. *Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764*. Bev. és közzét. IMREH ISTVÁN. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A nyelvjárási régiók. In: MDial. 263–316.
- LAKÓ ELEMÉR 1980. A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárának kéziratai a kolozsvári akadémiai könyvtárban. In: CSETRI ELEK – JAKÓ ZSIGMOND – TONK SÁNDOR szerk., *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 201–220.
- MÁRTON GYULA 1972. *Magyar nyelvjárás-tan*. Babeş-Bolyai Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Kar, Kolozsvár.
- MDial. = *Magyar dialektológia*. Szerk. Kiss Jenő. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- MMTnySz. *A moldvai magyar tájnyelv szótára*. I/1–2. Moldvai magyar – közmagyar rész. A–K, L–Zs. Szerk. PÉNTEK JÁNOS. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016–2017.

- NéprLex. = *Magyar Néprajzi Lexikon* 1–5. Főszerk. ORTUTAY GYULA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–1982.
- MNyA. *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- PÁL HELÉN 2005. A bukovinai Istensegíts helynevei. *Névtani Értesítő* 27: 179–188.
- PÁL HELÉN 2020. *A bukovinai székelyek nyelvjárása*. Magánkiadás, Érd.
- PENAVIN OLGA – MATIJEVICS LAJOS 1978. *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- PENAVIN OLGA – MATIJEVICS LAJOS 1980. *Székely szójegyzék*. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- RÓNAI BÉLA 1979. A bukovinai székelyek nyelvéről. (A bukovinai székely nyelvjárás főbb sajátosságai). In: SEBESTYÉN ÁDÁM szerk., *Bukovinai székely népmesék I. Fábán Ágostonné meséi*. Tolna megyei Tanács V. B. Könyvtár, Szekszárd. 329–341.
- SZABÓ IMRE 1903. A dévai csángó-székely telepek lakása és lakásberendezése. *Néprajzi Értesítő* 4: 208–221.

Linguistic data of the record of evidence of the Punisher Committee set up after the 1764 massacre in the Transylvanian village Madéfalva

The study examines the language of the record of evidence of the Punisher Committee [Bűnfenyítő Bizottság] set up after the 1764 massacre in the Transylvanian village Madéfalva. The first language of the recorder Michael Conrad von Heidendorf certainly left its mark on the language of the record in Hungarian, but this study focuses on the Szeklers' dialectal texts, the authentic texts of witnesses. For the background of the linguistic data, a broader presentation of the record can also provide useful information, as well as the data that relate to the language of the recorder of the interrogations, primarily from the point of view of his knowledge of Hungarian and the circumstances of the recording. Place-names, phraseologisms, and forms of address were also recorded in the text of the record, besides various dialect words. Some of these data can be found in publications describing the dialect of Szeklers of Bukovina, but there are data that can only be found in the language of Moldavian Hungarians or in the Historical Dictionary of the Hungarian Language in Transylvania (SzT.). The linguistic data of the record can be examined in terms of phonetics, morphology and syntax, and examples collected from dialect texts of Szeklers of Bukovina can be used to supplement their presentation. The text of the record is a dialect history document and, according to the examples cited, the record is a proof of the already known fact that the Szeklers of Bukovina preserved their dialect even after their resettlement, and that this language is closely related to that of the Szeklers who gathered at the time of the carnage.

Keywords: massacre of Madéfalva, record of the Punisher Committee, the Hungarian copy of the record, dialect data, Szeklers of Bukovina

PÁL HELÉN
Magyarságkutató Intézet